
*М.М. Черенков,
кандидат філософських наук,
докторант Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України*

УКРАЇНСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО ТА “ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР”: ДО ПРОБЛЕМИ ЕНТИЧНОСТІ

Бути християнином у постсучасному світі – означає мати мужність, тверду волю, невпинно інтелектуально й духовно працювати над собою, осмислювати мінливу картину світу і свою роль у ній. Ось чому не зайве порушити по-кантівськи принципове питання про можливість християнства в епоху, уже названу пострелігійною і постхристиянською.

Історичні [1, 2], релігієзнавчі [3, 4] та соціально-філософські [5] дослідження вітчизняних авторів утворюють певну традицію, в якій сформульовано загальні принципи аналітики українського християнства в його відношенні до історії і культури, як національної, так і європейської. Але досі ще лишається нагальним завдання – не просто констатувати взаємозв'язок європейського християнства та християнства українського, а показати, яких історичних, соціокультурних і соціально-економічних форм ці відносини набувають. Маємо за мету обґрунтувати тотожність “європейського” та християнського виборів України, з'ясувати особливу роль протестантського етосу в напрямі формування відкритого суспільства і гідних соціально-економічних відносин.

Із часу свого заснування , навмисне чи ні, але завжди, перебувала в всіх історично подій європейського . Протестантські автори відзначають революційний характер діяльності перших християнських громад, їхній радикально новаторський підхід до проблем сучасності. в – завжди , новизни, для надії, історичний шанс на духовне й всебічне відродження. Те, що ми називаємо європейською цивілізацією, становить коріння християнської традиції, фундамент її цінностей. Здавалося б, після історичної перемоги над тоталітарною ідеологією і внаслідок за глобальної демократії “кінець історії” як остаточне торжество християнських ідей у прямій і опосередкованій формі. Однак сьогодні стає усе очевидним і факт відриву сучасності від своїх витоків, що дістало в постхристиянської епохи.

християнству – завжди в ньому самому, а багато історичних парадоксів виникають як розгортання його внутрішньої драми (“теологія смерті Бога”, “секулярне християнство”, “феміністська теологія”). Більшість аналітиків швидкий занепад християнської епохи в історії світової цивілізації, причому багато тривожних тенденцій виявляються вже сьогодні.

Навіть у західної (, за своєю суттю) культури християнство перестає сприйматися як духовний центр; його авторитет і система цінностей не очевидними. Динаміка демографічних процесів засвідчує, що західна цивілізація в стані кризи, а християн як репрезентантів її релігійно-культурних сенсів стає дедалі менше. Уже в для огляду мусульман буде більше, ніж християн.

Демократичні інститути, права й свободи виявляють свої слабості й обмеженості, причому найсуворіша критика щодо них лунає зсередини ліберальної демократії.

Ці та інші процеси змушують перевизначити місце й роль християнства у , яке дедалі відвертіше й категоричніше дистанціюється від свого минулого й до парадигми, у якій світові релігії пос в шерезі з усіма іншими.

Популярний у дев'яності роки Самуель закликав відмовитися від євроцентристських претензій і визнати, що Захід і християнство – унікальність, а не універсальність. Він зазначає, що в

західної цивілізації склалися унікальні умови для виникнення особливої цивілізації. Захід є Заходом завдяки синтезу класичної (античної) спадщини й християнства, що породжує специфічні культурні й цивілізаційні форми: європейські мови, духовної й світської влади, верховенство закону, соціальний плюралізм і громадянське , представницькі органи, індивідуалізм.

: західне християнство – спочатку католицизм, а далі протестантизм – найважливіша історична особливість цивілізації. Майже все перше тисячоріччя свого існування , що йменується нині “Заходом”, іменувалося західним християнським

світом. Західні християнські народи відчували свою спільність і, відповідно, від

турків, маврів, візантійців та інших народів. Коли в XVI . західна людина відправилась

завойовувати світ, вона робила це в ім'я , а не тільки заради збагачення. Реформація й

Контрреформація, що супроводжувалися західного християнського на протестантів і католиків, разом з політичними й інтелектуальними наслідками цього розколу для західної історії, що розвивалася незалежно від історії православних і латиноамериканських країн.

Отже, сучасність п Захід та інші цивілізації за релігійним критерієм. Бути сучасним – аж ніяк не означає західну культуру й релігію. , модернізація традиційних співтовариств сприяє відродженню інтересу до національної культури. Взаємопроникнення культур, постійні міграції, висока соціальна мобільність змушують у ідентичності звертатися до “локальних” релігій та місцевих традицій.

, що в незахідних країнах ці процеси, як правило, набирають “антизахідницького” забарвлення, а західну культуру або тому, що вона християнська й чужорідна, або за те, що вона світська й секулярна. Прикладом може б ісламське відродження. Такий самий сценарій спостерігали в Східній і Південно-східній Азії.

Крім , на роль альтернативи християнству претендує й релігійний синкретизм, у може знайти себе й свою віру (що цілком співзвучне соціального). Так, навіть англійський історик Арнольд , що починав “Дослідження історії” з вірою, що християнство може подолати кризу західної цивілізації (на його думку, – через повернення до католицизму й нову контрреформацію), закінчив його песимістично. Він відмовив християнству в унікальності і місю західної цивілізації вбачав лише в , щоб, подібно до , в , породити нову синкретичну релігію.

Антизахідницькі настрої виражаються у до східних духовних традицій і в критиці християнства, в намаганні перекласти на нього відповідальність за колоніалізм, екологічну кризу, розрив між першим і третім світом.

твропейський проект глобалізації не збувається. Прикметою нашого часу іспанський соціолог в втрату самобутності (для твропи –), розпад як розумно організованої глобальної соціальної системи. Основні конфесії втрачають вплив на парафіян. Натомість ми спостерігаємо становлення антиглобалістської “самобутності опору”. Її підвалини – цінності локального співтовариства. Це – фемінізм, сексуальна революція, екологів, антиглобалістів, анархістів.

Усі ці різні сили опору захищають свою спадщину від інформаційних потоків, всюдисущої вірулентності зла, дорожать своєю історичною пам’яттю, обс неминуще значення своїх цінностей у боротьбі проти розпаду історії в умовах зникнення , проти ефемерних компонентів культури реальності. Вони застосов інформаційну технологію для горизонтальної комунікації між людьми, для проповідування цінностей співтовариства, заперечуючи нове ідолопоклонство перед технологією й оберігаючи неминущі цінності від руйнівної логіки самодостатніх комп’ютерних [6].

“Самобутність опору” релігійних співтовариств може розвинути і у фундаменталістські за відродження універсальних духовних цінностей . Вони посилюються в , яке, зробивши крок назустріч світському й іншим (особливо після II Ватиканського собору), втратило упевненість у значущості своєї позиції, але взаємності не зустріло.

Сьогодні ми спостерігаємо повернення релігії в епіцентр соціального життя, її реприватизацію. Французький соціолог релігії Жан- констатує: проти риторики світськості, яка обмежувала релігію сферою приватного, повстала практична соціологія, яка все визнає релігійності. Ідеології світськості, яка не може відмовитись від спрямованості, протистоїть обережна практичність, яка релігійну й визнає внесок релігій в історію цивілізації.

Наведем три підсумкові тези, навколо яких, на наш погляд, має розгортатись усяке осмислення місця й ролі християнства в постхристиянському , який висуває нові і нові обвинувачення історичному християнству.

По-перше, християнство – історична і духовна (ідейно-змістовна) доля й основа цивілізації. його досягнення, якими користується світ (у тому числі ворожі країни), – права й свободи особи, політичні й громадянські інститути, наука й техніка – стали можливими завдяки творчим прочитанням християнства. Так чи інакше, “ про європейську самототожність, не вказуючи на її , значить робити її ” (Ж.-П.).

По-друге, секуляризація християнства й перетворені форми християнської свідомості визначальним чином вплинули на кризовий Заходу й поставили світове співтовариство перед глобальних проблем. Християнські ідеї свободи й творчості були використані з метою підкорення природи, й перерозподілу світових ресурсів [7].

По-третє, разом з історичною відповідальністю за реалізовану ідею прогресу – з усіма досягненнями й кризами, перед християнством сьогодні постає заощадження й кращого зі своєї спадщини. Це можливо за допомогою “зняття” історичного й переосмислення своєї ідентичності перед викликами сучасності.

Християнство не тотожне своїм історичним формам і релігійним інститутам, програмам і ієрархіям, не тотожне історії. Воно завжди є викликом історії. У сенсі може й про – про те, що в “після ”, “після

метафізики”, “після s20 ”... Після такої історичної редукції християнство по-новому, з новою мовою й новою силою.

Про писав апологет християнства : “Очікувалося, що християнство нарешті зблякне у Розуму; очікувалося, що воно остаточно зникне в катаклізмах революційної епохи. Воно було “викрите” наукою – проте воно усе ще з нами. Історики відшукували його в минулому – а воно раптом замаячило в . Вони будуть стежити за хибними кроками християнства, ловити його на помилках, – але їм не призначене бути присутніми під час його смерт . Бездумно, навіть, скоріше, несвідомо, своєю мовчазною пильністю вони наблизять час виконання дивного пророцтва: вони забудуть про те, що стежать за вгасанням того, що вже не немовби навіки вгасало, і мимоволі зрозуміють: плідним було б стежити за польотом комет або чекати остигання розпеченої зірки”.

, що релігія, вплетена в цивілізації, – вічний метанаратив. Споконвічні релігійні поняття до розряду світських: , індивідуальність, рівність, права , солідарність. Ці норми не можна , не зруйнувавши всю світ-систему.

Інший американський мислитель, Т.Л. , погоджуючись із цією тезою, на прикладі американської дійсності доводить відмінність між ain , що “Америка має релігійні традиції”, і , що “Америка , або була, християнською країною”. Багато засновників американської державності були не християнами, а . Не секрет, що навіть такі лідери, як Томас , що відмовився від традиційних форм християнської віри, спокійно користувались релігійною мовою [8, 137].

Друге Велике Пробудження (1775–1830) було періодом становлення американської самосвідомості. У цей час повернулися в віротерпимість і повага до права і навіть обов’язок людини мати ; це – другий і третій із трьох принципів протестантської Реформації.

Яких втрат може зазнати християнство, не при цьому своєї суті? представників американського ділового світу, наприклад, часто спостерігаємо дивне змішування ідей Просвітництва й християнства. Джон Д.Рокфеллер, виступаючи не де-небудь, а в недільній школі, : “ активності – це просте виживання сильніших... Американську можна ростити в усій пишноті її краси й пахощів, лише нещадно обрізаючи слабкі паростки навколо неї. Це усього лише перетворення в життя закону природи й Божого закону” [8, 138].

Неможливо заперечувати, що християнські ідеали дуже вплинули на американську мрію. Не можна напевно сказати, чи переможуть зрештою секулярні ідеї, іудейсько-християнський світогляд, якого засновники американської держави. Але слід відкинути твердження про те, що Америка країною, о Богом, а американці, будучи християнами, о Богом народом.

На нашу думку, такий критичний підхід може бути застосований і до реконструкції/деконструкції історії українського народу. Багаті християнські традиції вступають у суперечність з й постатеїстичною реальністю. того, вони не збігаються із православ’ям. про православну культуру України, тим більше – про православну Україну – означає абсолютизувати і онтологізувати ідеальні типи, методологічні підходи, умовні типології. Католицизм і протестантизм своє – аж ніяк не периферійне – місце в історії й України.

Відомий український дослідник В. звернула увагу на особливість світогляду Петра Могили – постаті, для історії України: зберігаючи вірність православ’ю, архимандрит гуманістичну тезу про до Бога (кожного індивіда й кожної нації – свій), толерантність, е [1, 16–17]. У про автор виокремлює в його поглядах елементи схоластики, Відродження, Реформації, Просвітництва [2]. Адаже м , широта релігійних поглядів, культура діалогу завжди були властиві духовним лідерам націй.

Антизахідництво, що виражається в ксенофобії щодо протестантів (“сектантів”), з цілковитою можна “внутрішнім варварством” східнохристиянської цивілізації, а історичного християнства на й секуляризацію в протестантських країнах – не історичним шансом християнського Сходу, а знаменням кінця часів.

Жак нагадує, що для середньовічних теологів перейнята національним почуттям концепція переходу вселяла віру в Заходу. історії постійно переміщає центр зі сходу на захід – цей аргумент наводить Віталій ХП ст., д своїх співвітчизників-. Оттон писав: “могутність і мудрість на й почали завершуватися на ”. Йому вторив із -Віктора: “Божественне Провидіння розпорядилося таким чином, що правління світом переміщається на Захід, щоб повідомити нас про те, що наближається кінець світу, тому що хід подій уже досяг краю ” [9].

Спостережувана сьогодні стосується християнства (а не лише західного) і постхристиянської епохи. Доля у Європі й Україні, європейського й українського християнства спільна. Після “помаранчевої революції” це сприймається пробудженою нацією як аксіома. У дискусії про “помаранчеву звитягу” [10] отець Михайло Полянський вбачає перспективу України у новому діалозі із Заходом як засобі подолання комплексу пострадянської людини: “Західним” відчуттям самоцінності особистості подолати східну стадність...” Але можливий й інший вектор у діалозі: “східним” відчуттям єдності подолати роздібненість Заходу” [10, 65]. Світ, нарешті, відокремив у своїй свідомості Україну від Росії і збагнув, що вона, Україна, розташована не десь там на Балеарських островах, а таки в центрі Європи і що європейські цінності їй аж ніяк не чужі (Михайлина Кобилянська). За словами Йозефа Зісельса, йдеться про появу людей нової ментальності чи ідентичності, що її можна умовно назвати “європейською”, на відміну від іншої ментальної групи, яку також умовно можна назвати “євразійською”. Успіх у житті і добробут здобувається не завдяки близькості до Президента і демонстрації відданості, а завдяки освіченості, наполегливості праці й активній громадянській позиції [10, 51]. Елементи європейської моделі ідентичності: підвищена релігійність, готовність до повсякденної, нехай і копійки, праці та повільного, поступового накопичення добробуту; правова свідомість; недопущення втручання держави у приватне життя; індивідуалізм [10, 66]. Як у тій же дискусії зазначає Олександр Пасхавер, основна рушійна сила “помаранчевої революції” – європейські орієнтована нова буржуазія, середній клас, якому потрібні Закон і свободи.

Західні дослідники-антропологи намагаються з’ясувати, як релігія впливає на соціально-економічні трансформації в пострадянському суспільстві. Постсоціалізм знаменує відродження релігії як “традиційного”, “національного”, “регіонального” і разом з тим відкриває ці самодостатні світи впливам світового ринку. Йдеться про “ринок” як узагальнення щодо суспільної атмосфери та перерозподілу впливів: “ринок” – це контраст щодо історичної монополії РПЦ і фіксація міцніших відносин між релігією і сферою виробництва товарів та послуг, а також ідей [11, 10]. Взагалі, західна антропология релігії пропонує розглядати релігію, відносини влади, політичну економію тощо в єдиному контексті. Згідно із традицією, що бере початок у працях Вебера, -економічна система аналізується через фактор традицій. Вирізняють протестантську економічну етику, католицьку, православну, індо-буддійську, конфуціанську.

Як модернізації найбільше сприятливий для розвитку капіталістичних протестантизм, зменшує їх крайності католицизм, а православ’я, навпаки, перешкоджає їх

. Сучасні російські автори визнають, що найбільш й -протестантська (європейська) і економічні культури – протестантська (американська), -протестантська (європейська) і конфуціанська (саме й симпатизують російські аналітики). Згідно з емпіричним дослідженням (методика), радянська й російська (пострадянська)

через такі пари: традиційна або ринкова економіка, колективізм або індивідуалізм, свобода або авторитаризм, стабільність або ризик. У них відсутність налаштованості на ринкові відносини, водночас домінують – колективістські стереотипи, висока дистанційність щодо , острах нового й пов’язаних із ним ризиків [12]

Свого часу В.Липинський і М.Грушевський дали характеристику протестантам: демократизм, індивідуалізм, вільнодумство, раціоналізм, громадянську активність. За В.Липинським, усе це засвідчує антигромадські інстинкти секти. М.Грушевський, навпаки, вважав, що саме такі цінності потрібні для соціального та духовного розвитку спільноти. Через такий підхід навіть сучасні дослідники підозрюють його в симпатіях до протестантів [13].

Сергій Кримський називає серед інших архетипів української культури філософію серця, антропоцентризм, софійність, архетип Слова, цінність особи (усі вони характерні, скоріше, для протестантизму, аніж для православної спільноти). У соціокультурному та релігійному вимірах це зумовлює ідеї екуменізму, християнської єдності всього культурного світу, синтез східнослов’янських та західноєвропейських культур, спорідненість національних архетипів та універсальній світової культури [5, 300]. На думку Кримського, саме національне самовизначення українського народу посилює інтерес суспільства до універсальних основ європейської цивілізації – античності, християнства та просвітництва.

Навіть з побіжного огляду розглядуваних питань випливає висновок, що протестантизм, його духовний динамізм, етика та соціальна спрямованість можуть стати світоглядними орієнтирами для нового середнього класу, якому властиво додержання законів ринку, демократизму, європейського вектора соціокультурного розвитку.

Сподіваємось, європейській вибір України вже зроблено: бути разом з Європою і “дихати двома легенями” (за поетичним висловом Кароля Войтили), синтезуючи духовний досвід Сходу і Заходу. А протестантизм стане в нагоді саме тому, що його багату й складну історію треба актуалізувати і перекинути в майбутнє як міст, що з’єднає свої та “інші береги”. Здається, що національно-релігійна ідентифікація може спиратися на цю ніцшевську метафору: Україна – міст між християнством Сходу і Заходу. Вона й сама крокує цим мостом, головне, щоб ішла не “від”, а “назустріч”.

ЛІТЕРАТУРА

- Ничик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – К., 1997.
- Ничик В.М.* Феофан Прокопович. – М., 1977.
- Любащенко В.І.* Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. – Львів, 1995.
- Любащенко В.І.* Християнство в Україні: духовний синтез Сходу та Заходу // Вісник Відродження. – К., 2006.
- Кримський С.Б.* Архетипи української ментальності // Проблеми теорії ментальності. – К., 2006.
- Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М., 2000.
- Рормозер Г.* Кризис либерализма. – М., 1996.
- Митте Т.Л.* Национализм // Диспут. – 1992. – 1.
- Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада. – М., 2005.
- “Помаранчева звитяга” // Дух і Літера. – 2006. – 15–16.
- Rogers D.* The Anthropology of Religion after Socialism // Religion, State and Society. – 2005. – 1.
- Латова Н.В., Латов Ю.В.* Российская экономическая ментальность на мировом фоне // Общественные науки и современность. – 2001. – 4.
- Кондратик Л.* Церква та секта у спадщині В'ячеслава Липинського та Михайла Грушевського // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – 52. – Т. 1.